

Т.І. Сідлецька

кандидат мистецтвознавства,
доцент Вінницького національного
технічного університету

Культурно-мистецьке життя Вінниці першої третини ХХ століття

Проблеми культури і мистецтва окремих регіонів перебували в полі зору багатьох дослідників. У працях І. Бермес, О. Васюти, Б. Водяного, Ю. Волощука, Н. Костюк, А. Литвиненко, Ю. Лошкова, О. Попович, Т. Росул, П. Шиманського, І. Ян висвітлюються шляхи розвитку музичної культури Західної України, Волині, Галичини, Чернігівщини, Закарпаття, Слобожанщини. Роботи О. Бражен, Н. Кузьмінець, Т. Публіки та інших науковців присвячені особливостям культурного життя Поділля. Однак, попри вагому наукову та практичну значимість праць вітчизняних учених, можна відзначити, що досі залишаються недостатньо висвітленими питання, що стосуються аналізу процесів, які відбувалися в культурному житті Вінниці на початку ХХ ст. Тому метою запропонованої статті є дослідження особливостей культурно-мистецького життя Вінниці першої третини ХХ ст.

Визначальну роль у культурно-мистецькому житті Вінниці відіграв театр. Місто має давні театральні традиції. В одному із районів Вінниці, на Замості у 1902 р. на кошти Товариства тверезості графа Гейдена – великого шанувальника мистецтва, мецената був збудований Народний дім. Дослідники зазначають, що це був театр з величезною сценою і глядацькою залю, бібліотекою та приміщеннями для репетицій [3, с. 202]. Тут діяла аматорська трупа під керівництвом актора Чечельницького.

У парку ротмістра Толстого діяв Літній театр, що мав 618 місць. Приміщення цього театру постійно орендували декілька труп, що діяли в місті. Поруч із цим різні музично-театральні постановки проходили також у

залі Міської управи, Білій залі будинку Міської думи, будинку купця Шабанова, де відбувалися зібрання літературно-мистецького товариства.

У 1910 р. було завершено будівництво Вінницького міського театру. Тут глядачі могли побачити не лише драматичні спектаклі, а й опери та балети. Слід відмітити, що до складу акторської трупи входили не лише драматичні актори, а також солісти-вокалісти, хор і оркестр. Найвищого рівня професійної майстерності досягла саме трупа Міського театру, про що свідчить її репертуар, в якому оперети, опери та балети займали чільне місце.

Велику популярність мав український репертуар: опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталка Полтавка» М. Лисенка, п'єси «День правди» В. Товстоноса та «Як ковбаса та чарка, то минеться сварка» М. Старицького. Зазвичай усі вистави супроводжував оркестр, виконувались хореографічні композиції, брали участь також солісти-вокалісти і хор.

Засновником оркестру Міського театру був відомий музикант А. Гуммель. До оркестру входило 26 виконавців, у його складі були представлені всі типові інструменти малого симфонічного оркестру. Відомими солістами-вокалістами трупи Міського театру були Ардатов, Ланской, Касторський, Луговой, Леонтович, Юзова, Немирова, Петровська.

Творча діяльність театрів знайшла широке висвітлення у вінницькій пресі, зокрема у газеті «Юго-Западный край» (у рубриках «Театр і музика» та «Біля сцени»). Варто зауважити, що тогочасна критика не була професійною, не мала наукового характеру. Найчастіше це були живі, правдиві, яскраві враження людей, які мали вплив на якість виконання.

Поруч із театральним мистецтвом значного розвитку набув кінематограф. На початку ХХ ст. у Вінниці відомими були кінотеатри «Експресъ», «Патеграфъ», «Кисса». Слід зауважити, що в кінематографії особливе місце посідала музика, оскільки усі фільми супроводжувались грою на фортепіано чи на скрипці. Дослідники зазначають, що інколи вінничани

приходили не стільки подивитися фільм, скільки послухати гру піаністів: П. Зіссерман, Л. Зун, М. Черановської, Урбанського та арфістки Г. Ліфтман [3, с. 204]. Інколи стрічки супроводжувалися грою ансамблю балалаєчників Трояновського чи квартету Городинського в «Патеграфі».

Згаданий період також характеризується інтенсивною концертно-гастрольною діяльністю. Важливою мистецькою подією був приїзд до Вінниці трупи М. Садовського 1914 р. та М. Заньковецької з А. Саксаганським 1915 р. Велику популярність мали вистави «Мартин Боруля», «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Наймичка» Т. Шевченка. У Вінниці побували трупи антрепренерів Гузика з Польщі, Незлобіна з Петербурга, Светлова з Луганська; місто відвідали українська трупа Прохоровича, театр оперети Кавалліні з Миколаєва, Одеська опера Селявіна, трупа Київського оперного товариства, Московська опера Зиміна та ін.

У концертних залах Вінниці виступали солісти. Серед них – вокальна трансформістка С. Марте, оперні співаки Цесевич і Каржевін, виконавиці романсів та пісень Башарина і Тарасова, балерина Імператорського театру І. Чернецька, піаніст В. Шефер та ін.

Активною концертною діяльністю займалися і вінницькі музиканти. За свідченнями вчених, 1 березня 1915 р. відбувся концерт духовної музики хору Казанської церкви під керівництвом диригента Сиротинського та за участю артиста Київської опери Внуковського [3, с. 204]. Часто проходили концерти скрипаля Мироненка, який був відомим колекціонером нот та ініціатором створення у Вінниці консерваторії.

На початку ХХ ст. у Вінниці відбувається становлення музичної освіти. Важливу роль у цьому відігравала творча діяльність відомого музичного діяча М. Леонтовича, який з 1902 по 1904 рр. викладав співи у середніх навчальних закладах міста. Митець популяризував найкращі зразки української класичної і народної музики. Хор, створений композитором зі

своїх учнів, здобув велике визнання не лише у місті, а й у всіх навколишніх повітах.

Великої популярності набули приватні музичні навчальні заклади: вокальні класи Короткова, класи струнних інструментів Мардера, музична школа Поль-Вільямовської, фортепіанні класи Швиглика, два музичних училища та ін. У 1920 р. на базі одного з цих навчальних закладів був відкритий музичний технікум. Тут навчали грі на фортепіано, скрипці, віолончелі, альті, контрабасі, духових інструментах, викладали теорію і композицію, сольний спів. Дисципліни викладали педагоги з Києва. Так, вокальному співу навчали відомі оперні солісти М. Литвиненко-Вольгемут та І. Паторжинський. Клас фортепіано вела Є. Солтановська. Через декілька років технікум був переведений до Кам'янця-Подільського та реорганізований. У 1921 р. у Вінниці було створено Народну консерваторію.

Пожвавленню мистецького життя міста значною мірою сприяло культурне і політичне становище в державі. Революційні події 1917–1920 рр. суперечливо вплинули на розвиток української культури. З одного боку, у вирі революцій та громадянської війни було втрачено велику кількість визначних пам'яток історії та культури, натомість нових і яскравих витворів мистецтва з'явилося зовсім небагато, з іншого – у цей час відбулося становлення державних форм організації культурної сфери.

На початку 1920-х рр. держава в умовах жорсткої централізації здійснила курс українізації. Слід відзначити, що вивчення суті й оцінка цього явища є одним із найдискусійніших питань історії культури України першої третини ХХ ст. Одні вчені характеризують українізацію як явище, що спонукало значний розвиток культури, інші вважають, що вона була спрямована на виявлення та знищення національно свідомих сил української інтелігенції. У цей час починає реалізовуватись ідея, спрямована на осмислення та пропаганду національно-культурних надбань України. Розвивається українська преса, наука, освіта, мистецтво. Так, у 1921 р. у

Вінниці пройшов перший губернський з'їзд працівників мистецтва Поділля. В резолюції з'їзду зазначалося: «Працівники мистецтва повинні вийти із стану замкнутості в своєму вузькому середовищі і перенести всю свою роботу на заводи, робітничі клуби, просвіти, розбуджуючи творчі сили народу і всіляко виявляючи їх не шляхом прищеплення традиційних форм та методів старого мистецтва, а шляхом розвитку самодіяльності, що повинна служити матеріалом для шукання нових форм в мистецтві» [4].

Велику роль у піднесенні культурного рівня населення на той час відігравали робітничі клуби. Так, у березні 1921 р. у Вінниці було відкрито центральний показовий робітничий клуб. При ньому працювали театральна, літературна, хорова студії та студія живопису. У 1924 р. в місті функціонував 21 клуб.

У 1920-х рр. у Вінниці продовжувало розвиватися театральне мистецтво. Тут працювали дві театральні трупи: «Новий Львівський театр» під керівництвом А. Бучми та київський «Молодий театр», який очолював Г. Юра. 28 січня 1920 р. відбулося об'єднання цих колективів і утворено драматичний театр ім. І. Франка (тепер – відомий Київський український академічний драматичний театр імені І. Франка). Основу цього театру склали відомі театральні діячі А. Бучма, Г. Юра, М. Крушельницький, О. Ватуля. Керував колективом Г. Юра [11, с. 249]. Театр був продовжувачем традицій українського народного театру, створеного М. Кропивницьким, П. Саксаганським, М. Заньковецькою. До репертуару колективу входили драма «Украдене щастя» та п'єса «Похорон» І. Франка, п'єса «Іван Гус» Т. Шевченка, які інсценізував Г. Юра. Театр одразу набув популярності у трудящих Поділля та інших регіонів України. Навесні 1923 р. театр гастролював на Донбасі, а згодом колектив театру запросили для постійної роботи до столиці України м. Харкова [11, с. 249].

У 1920-х рр. у Вінниці також працював театр, що мав назву «1-й трудовий кооператив українських акторів». До його трупи входила майбутня зірка української опери М. Литвиненко-Вольгемут. Цей колектив працював

у складі трупи оперного театру, що ставив опери «Катерина» М. Аркаса, «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Аїда» Дж. Верді, «Мазепа» П. Чайковського [6, с. 369].

У 1925 р. у Вінниці було відкрито напівпрофесійний театр «Червоний галстук». Його очолив відомий згодом радянський кінорежисер І. Савченко. Це був гастрольний молодіжний театр. Функціонував також і єврейський театр, вистави якого проходили тричі на тиждень у Міському театрі й Народному домі.

У 1929-1932 рр. у місті працювала пересувна Державна українська правобережна опера. Нею керували М. Вериківський (диригент), С. Каргальський (режисер), С. Папа-Афанасопуло (головний хормейстер і керівник трупи). До трупи входили відомі українські оперні співаки: Ахматова, Іскра-Озерська, Загуменний, Мамін-Нікольський, Манько, Строганов та ін. Театр ставив опери «Аїда» Дж. Верді, «Тарас Бульба» М. Лисенка, «Майська ніч» М. Римського-Корсакова та ін.

Важливим осередком театрального мистецтва був Вінницький обласний театр опери та балету ім. Леніна. Він був створений у 1928 р. як третя пересувна опера. Згодом цей колектив увійшов до складу Вінницького театрального тресту із вересня 1932 р. став постійно працювати у Вінниці [11, с. 251]. До репертуару колективу входили «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Пікова дама», «Євгеній Онегін» П. Чайковського, «Травіата», «Аїда» Дж. Верді, «Севільський цирюльник» Дж. Россіні, «Червона квітка» Р. Глієра та ін. Пізніше в театрі з успіхом пройшли вистави опер «Тихий Дон» І. Дзержинського, «Дубровський» Є. Направника, «Демон» А. Рубінштейна, «Фауст» Ш. Гуно, «Русалка» О. Даргомижського.

Варто відзначити, що у 20-х рр. ХХ ст. спостерігається бурхлива діяльність музичних товариств, асоціацій та інших музично-громадських організацій, які сприяли розвитку вітчизняної музичної культури. Так, у травні 1922 р. у Вінниці було створено філію Всеукраїнського музичного товариства імені М. Леонтовича, що сприяло піднесенню національного

музичного мистецтва. Її члени популяризували українську музику, народні пісні, проводили активну роботу, спрямовану на збір та купівлю документів, фотографій, нот, рукописів та речей, пов'язаних з Миколою Леонтовичем [14, с. 22]. Діяльність філії сприяла створенню хорових колективів у містечках і селах краю, ця організація фактично керувала музичним життям губернії. Також члени Вінницької філії налагодили тісну співпрацю з Подільською філією спілки селянських письменників «Плуг»; вступили до «Подільського товариства допомоги лікнепу». Активні представники філії сприяли поїздки учнів 1 Вінницької трудової школи ім. Коцюбинського до Київського музичного товариства імені М. Леонтовича для ознайомлення з музичними новинами та новітніми напрямками у мистецтві [14, с. 24]. Найбільш активними членами Вінницької філії були представники місцевої української інтелігенції – викладач музичного технікуму О. Губерман, талановитий журналіст і музичний критик В. Маньківський, відомий шевченкознавець І. Рудченко та ін. Однак у лютому 1928 р. товариство ліквідували й заснували Всеукраїнське товариство революційних музик (ВУТОРМ).

Особливої уваги заслуговує творча діяльність хорової капели ім. М. Леонтовича, що була створена у Вінниці 1922 р. за сприяння філії. До складу колективу входило 56 виконавців. Диригентом та художнім керівником капели став С. Папа-Афанасопуло.

У статуті капели висвітлена мета роботи колективу: «Розповсюджувати найкращі зразки української народної хорової пісні в художньому виконанні, сприяти розвитку у слухачів естетичного почуття та любові до своєї рідної пісні, ... збирання на території Поділля найкращих зразків народних мелодій, запис їх, аранжування та виконання їх» [14, с. 23].

Перший концерт капели відбувся у Вінниці 5 червня 1922 р. в театрі ім. Леніна на святковому концерті пам'яті Івана Франка. 20 липня цього ж року колектив співав на перших загальних зборах філії.

Загалом упродовж 1922-1924 рр. вінницька капела дала 74 концерти. Виступи колективу проходили у вінницьких театрах ім. Леніна, Літньому та Сільбудинку, Білій залі, Народному домі, музичному технікумі, різних клубах, на площах міста. Поруч із цим капела виступала у Жмеринці для робітників залізниці, у Немирові та Літині – для делегатів з'їздів кооперації, у Сутисках – для викладачів та студентів сільськогосподарського технікуму, Луці Мелешківській – для місцевого селянства [14, с. 24].

До репертуару капели входило близько 120 пісень. З них революційні пісні становили понад 30, червоноармійські та комсомольські – 15, народні та побутові – 45, твори українських композиторів – 20, зарубіжних – 15. Колектив виконував пісні М. Леонтовича, М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Степового, О. Кошиця, М. Вериківського, П. Козицького, С. Папа-Афанасопула, Г. Давидовського та ін. Відбулися два великі концертні вечори: «Українська художня пісня» та «Музичні гобелени». Проводились «антирелігійні вечори», різноманітні публічні диспути, зокрема «Про мистецтво Айседори Дункан» [14, с. 24].

У березні 1924 р. при капелі було відкрито хорову студію, курс якої був розрахований на 3,5 місяці. У студії викладали теорію музики (С. Папа-Афанасопуло), гармонію (О. Губерман), постановку голосу (О. Сіماشкевич), сольфеджіо (В. Іллін), музичну етнографію (І. Рудченко), художнє читання (П. Печенюк), історію (І. Вікул). Курси політграмоти та соціального мінімуму, історію літератури, мистецтва і театру вів В. Маньківський.

Також при Вінницькій філії було організовано драматичну секцію («Театр акторів і діячів сцени»), члени якої поставили собі за мету «відродити у Вінниці український драматичний театр нового побуту» [14, с. 25]. До драмсекції входили колишні актори театрів Садовського, Суходольського та інших вінницьких труп. Першою виставою була п'єса М. Куліша «97», прем'єра якої відбулася 18 квітня 1925 р. [14, с. 25].

У листопаді 1925 р. через скрутні матеріальні умови голова президії філії та керівник капели С. Папа-Афанасопуло покинув Вінницю і виїхав до Харкова. Президією філії почав керувати працівник народної освіти Ф. Самутін, диригентами капели стали Ю. Кондрачук та Б. Поляков. Згодом капелу очолив викладач електромеханічної школи В. Філіповський.

У вересні 1927 р. диригентом колективу став відомий керівник капели «Рух» («Револьюційний український хор») Б. Левитський. Під його орудою капела дала два концерти у Києві, отримавши схвальні відгуки київської преси. Однак, невдовзі Б. Левитський також залишив Вінницю і капела перетворилася на хоровий ансамбль. У 1932 р. колектив очолив відомий український фольклорист і музикознавець М. Гайдай. До кінця цього ж року капела підготувала нову концертну програму «Пісні народів СРСР». При капелі створили хорову студію, на підприємствах міста за активної участі виконавців колективу було організовано низку музичних агітбригад [9]. Однак, вже у 1933 р. М. Гайдай виїхав до Таганрогу. Після цього директором капели було обрано родича В. Філіповського О. Раїнського.

Варто відмітити, що часта зміна керівників, матеріальна скрута, в якій перебувала більшість хористів, постійна підозрілість з боку влади, негативно впливали на творчу діяльність капели. До того ж, держава намагалася регламентувати усі сфери культурного життя і проводила власну репертуарну політику. Місцеві органи влади рекомендували мистецьким колективам для виконання списки «ідеологічно витриманих» музичних творів. Загалом, «діяльність виконавських колективів була пов'язана з агітаційною функцією, що послідовно надавалася музичному мистецтву – музика поступово починала використовуватися перш за все як засіб ідеологічного впливу на слухачів, впровадження до суспільної свідомості певної сукупності політичних настанов» [13, с. 37]. Вона стала знаряддям культурного виховання мас і чинником «культурного» відпочинку трудящих [10, с. 444].

Безумовно, національно-просвітницька діяльність капели була зведена нанівець. Основними здобутками колективу у середині 1930-х рр. стали виїзди з «ідеологічно-вірним» репертуаром на посівні та жнива, а також агітаційні виступи в межах різних пропагандистських заходів.

Проте, і це не врятувало колектив від зростаючої критики. На початку 1936 р. у місцевій пресі розпочалася шалена кампанія щодо звинувачення капели у націоналізмі та «непролетарському підході до справи» [5]. Згодом багато хористів було звільнено за політичними мотивами.

У 1937 р. хорова капела ім. М.Леонтовича була об'єднана з низкою інших музичних і театральних колективів Вінниці в єдину обласну філармонію. 22 вересня 1937 р. при філармонії було відкрито університет музичної культури, який мав 500 слухачів з планом на 17 лекцій-концертів [2].

Поруч із цим у даний період у місті активно функціонують хор під керівництвом Кедріна, самодіяльні хорові колективи навчальних закладів і клубів, ціла низка оркестрів. Високою професійною майстерністю відзначався згаданий вже симфонічний оркестр міського театру ім. Леніна, який очолював Б.Поляков. У виконанні колективу звучали «Незакінчена симфонія» Ф.Шуберта, увертюра «Леонора» та «Симфонія № 7» Л.Бетховена, «Струнна серенада» П.Чайковського. Велику популярність серед населення міста мав духовий оркестр Губполітосвіти.

У 1930-х рр. було створено джазовий оркестр кінотеатру ім. М.Коцюбинського, яким керував Соболевський. Цей колектив на той час був одним із найкращих в Україні. Саме тут розпочав свою творчу діяльність відомий композитор М.Табачников. У післявоєнні роки оркестром керував талановитий імпровізатор І.Ремізов. З колективом часто виступав співак Г.Землянський. Для оркестру творили вінницькі композитори Р.Скалецький, В.Папайка, Р.Мархлевський. До репертуару колективу входили твори патріотичної тематики, мелодії з популярних кінофільмів, супроводи пісень.

Таким чином, характерними особливостями культурно-мистецького життя Вінниці першої третини ХХ ст. були: становлення та розвиток театрального мистецтва; інтенсивна концертно-гастрольна діяльність; організація системи музичної освіти; діяльність філії Всеукраїнського музичного товариства імені М. Леонтовича, спрямована на розвиток вітчизняної музичної культури; створення великої кількості хорових, інструментальних, вокально-інструментальних мистецьких колективів.

Список використаної літератури

1. Білокопитов О. Викрити й розтрощити до кінця націоналізм на музичному фронті / О. Білокопитов // Радянська музика. – 1934. – № 1. – С. 18–44.
2. Більшовицька правда. – 1937. – 22 вересня.
3. Бражен О. Музика та музикування у старій Віниці / О. Бражен // Інформаційно-культурний простір: європейський вибір України: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (7-8 грудня 2007 р.). – К.: ДАКККіМ, 2008. – С. 201-206.
4. Вісті. – 1921. – 28 серпня.
5. Гольдман А. За кулісами капели імені Леонтовича / А. Гольдман // Більшовицька правда. – 1936. – 11 травня.
6. Кузьмінець Н. Літературно-мистецьке життя на Поділлі на початку 20-х рр. ХХ ст. / Н. Кузьмінець // Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. – Вип. 14.- Серія: Історія. – Вінниця, 2008. – С. 369-372.
7. Лойко О. Культурне будівництво на Вінниччині в роки НЕПУ/ О. Лойко // Тези доповідей одинадцятій Вінницької обласної історично-краєзнавчої конференції (3 вересня 1992 р.). – Вінниця, 1992. – С. 69-70.
8. Маньківський В. Концерт капели імені Леонтовича / В. Маньківський // Більшовицька правда. – 1934. – 6 серпня.
9. М.Г. [Михайло Гайдай]. Капела імені Леонтовича – міцний художній колектив / М.Г. [Михайло Гайдай] // Більшовицька правда. – 1932. – 10 листопада.
10. Нариси української популярної культури. – К.: УЦКД, 1998. – 760 с.
11. Публіка Т. Культурне життя на Поділлі в 20-30-ті роки ХХ ст. / Т. Публіка // Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. – Вип. 10.- Серія: Історія. – Вінниця, 2006. – С. 248-252.
12. Ржевська М. На зламі часів. Музика Наддніпрянської України першої третини ХХ століття в соціокультурному контексті епохи: монографія / М. Ржевська. – К.: Автограф, 2005. – 352 с.

13. Ржевська М. Проблеми динаміки виконавського мистецтва в українській музичній культурі 20-х років / М. Ржевська // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. – Вип. 8: Музичне виконавство. – Кн. 5. – К., 2000. – С. 35–43.

14. Семенко Л. Їх поєднала пісня Леонтовича... / Л. Семенко. – Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2007. – 272 с.

15. Хвиля А. За соціалістичну змістом, національну формою українську радянську музику / А. Хвиля // Радянська музика. – 1934. – № 2–3. – С. 7–14.

16. Червоний край. – 1924. – 15 листопада.

Анотація

У статті проаналізовано процеси, що відбувалися в культурному житті Вінниці на початку ХХ ст. Відзначено, що характерними особливостями культурно-мистецького життя Вінниці першої третини ХХ ст. були: виникнення та розвиток театрального мистецтва; інтенсивна концертно-гастрольна діяльність; організація системи музичної освіти; діяльність філії Всеукраїнського музичного товариства імені М. Леонтовича, спрямована на розвиток вітчизняної музичної культури; створення великої кількості хорових, інструментальних, вокально-інструментальних мистецьких колективів.

Ключові слова: театр, хор, оркестр, музична освіта, культурно-мистецьке життя, репертуар, пісня.

Annotation

In the article are analysed **processes** which took place in **cultural** life of Vinnytsya **at the beginning** of the XX item. That by the **characteristic** features of cultural and art life of Vinnytsya of third of the XX item were: origin and development of dramatic art; intensive concerto tour activity; organization of the system of **musical** ; activity of branch Allukrainian **musical** of the name of M. of Leontovicha, **directed** on development of **domestic musical** culture; **creation** of plenty of **choral**, **instrumental**, vocally **instrumental** artistic collectives.

Key words: theater, choir, orchestra, **musical education**, cultural and art life, repertoire, song.